

676.2

Թ-87

11319

ԹՈՒՂԹ

ԵՒ

Հ Ի Ն Գ Ր Ք Ե Ր

Թարգմանեց

ՏԻՐՈՒԿԻ ԿՈՍՏԱՆԵԱՆԳ

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Տպարան Մ. Շարաձէ, Նիկ. փ. տ. 21

1894

676.2+003

Թ-87

պր.

ԹՈՒՂԹ

ԵՒ

Հ Ի Ն Գ Ր Ք Ե Ր

6116
1001

Թարգմանեց

Տիրուհի Կոստանեանց

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Տպ. Ս. Շարաձեհ. || Тип. М. Шарадзе
1894

12 002

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Հ.Ս.Ս.Ր.Ա. Публичная Библиотека
7/21. 1922
ИМЕНА. Мясникова
И. МЕДИКОВСКИ

2011

17487

Թ Ո Ւ Ղ Թ

ԵՒ

Տ Ի Ն Դ Ի Բ Ե Ի

Թ Ո Ւ Ղ Թ

Дозв. цензур., Тифлисъ, 10 Марта 1894 г.

ատ անգամ ձեր
բաղերը տղա-
ներ են մըտ-
նում և հա-
ւաքում են հին
շորի կտորտանք-
ներ: Նոքա մեջ-
քերին կախում
են պարկ, իսկ ձեռքերին փայտ են քրո-

նում, որի ծայրին մի մեխ է ցցուած լինում, դուրանով նոքա աղբը փորփրում և պարկի մէջ գցում են այն, ինչ որ նոցա հարկաւոր է: Հին շորի կտորտանքները հաւաքելով, նոցանից ամեն մէկը վերադառնում է գործարան և տալիս է իւր բոլոր հաւաքածը: Մէկ օրուայ մէջ ինչ տեսակ ջնջոց ասես որ չեն ժողովում նոքա. հին շոր, ամեն տեսակ անպէտք կտոր, որ դուք պատուհանից դուրս էք գցել, բոլորը տանում են գործարան: Մի քանի բանուորներ նստում են ջուլիկելու այդ բերած կտորտանքները: Հաստ ու կոշտ տեսակներն առանձին են դնում բարակ և փափուկ կտորներից, բրդեղէնը քաթանից և այլն: Բոլորովին միատեսակները մէկ կապոց են անում և աշխատանքի վերջն այդ տեսակ կապոցներ երբեմն 30 և էլ աւելի են լինում: Ամեն մէկ կապոցից, երբ շատ հին շոր է հաւաքվում, շինում են առանձին տեսակ թուղթ:

Թուղթ պատրաստելու համար ամենից առաջ ջնջոցը մաս մաս են անում և դէն են գցում կարուած տեղերն, օղակները, կոճակները և այլն: Որովհետև հին շորի կտորտանքները աղբի ու ցեխի մէջ են լինում, այդ պատճառով բոլորովին պէտք է մաքրել: Մաքրելու համար նոցա դնում են մի մեծ արկղի մէջ, որի ներսը պտտում է մէկ անիւ առանց օղակի, հաստ ճաղերով: Երբ անիւը սկսում են պտտացնել, նորա ճաղերը խփում և տրորում են շորի կտորտանքները և այդպիսով ոչնչացնում են չոր ցեխը: Այդ գործի ժամանակ այնպիսի փոշի է բարձրանում գործարանում, որ էլ շունչ առնել կարելի չէ: Որպէս զի փոշին օդի մէջ ցրուի, արկղի տակից շինում են ծածկոց ծխնելոյգով, ինչպէս որ այդ լինում է խոհանոցի օջախների վերայ: Մաքրելով հին շորերն, ապա լուանում են մեծ կաթսաների մէջ: Նոցա շատ լաւ լուանալու համար ջրի մէջ լցնում

են սողա, կիր, կամ մոխիր: (Լուացա-
րարներն էլ մոխիր են գցում փոքրիկ
տուպրակով ջրի մէջ, որ լուացքն աւելի
մաքուր և սպիտակ լինի:) Կտորտանք-
ներն եփուելուց յետոյ, բծեր էլ չեն
մնում և բոլորովին սպիտակում են: Բայց
բանն այդ է, որ նոքա եփվում, քրքր-
վում և կիսահեղուկ բան են դառնում:
Եփուելիս նոցա շատ անգամ խառնում
են, որ այդ խաշիւն աւելի հաւասար
դուրս գայ:

Սյդ պատրաստի խառնուրդը լցնում
են մէկ մեծ ամանի մէջ, աւելացնում
են ջրալի սոսիսձ, որովհետեւ առանց դո-
րան թուղթը կքծորէ: Երբ սոսիսձը
խառնվում է խառնուրդի հետ, այն ժա-
մանակ պէտք է թերթեր պատրաստել
այս կերպ. մէկ բանուոր խառնուրդը
լցնում է մի առանձին տեսակ քառան-
կիւնի թաւի մէջ. այդ թաւի յատակը
մաղի թելերից է շինած, որ խառնուրդի
ջուրը վար վազէ. իսկ թաւի կողքերը

կարելի է հանել և էլի դնել: Բանուորը
խառնուրդը խառնելով և թաւէն թափ
տալով, հանում է թաւի կողքերն ու
տալիս է ուրիշ բանուորի, որն իսկոյն
խառնուրդի վերայ թաղիք է դնում և
թաւէն շուռ է տալիս. խառնուրդի շեր-
տը մնում է թաղիքի վերայ: Երբ այդ
կերպ շատ կտորներ են պատրաստվում,
իրար վերայ են դնում և սեղմում են,
որից յետոյ այդ խառնուրդը դառնում է
թղթի հաստ թերթ: Թուղթն աւելի
հաստ լինելու համար թաղիքի տեղ կար-
տօն են դնում և էլի մէկ անգամ սեղ-
մում են. այն ժամանակ թերթերը պատ-
րաստ են, միայն նոցա պէտք է չորացնել.
այդ արդէն ձմեռն են անում, որովհետեւ
ինչպէս նկատուած է, ցրտից թուղթն
աւելի սպիտակ է դուրս գալիս և աւե-
լի լաւ է լինում:

Շատ գործարաններում մեքենաներ
կան շինուած: Երբ խառնուրդը պատ-
րաստ է լինում, իսկոյն լցնում են մե-

քենայի վերայ և երկու ընկերաց լետոյ
թուղթը պատրաստ է լինում: Մեքե-
նայի տակից թուղթը դուրս է գալիս ոչ
թէ թերթերով, այլ շերտով. բայց մե-
քենան ինքն է կտրատում և թերթեր
շինում:

ՀԻՆ ԳՐԻՔԵՐ:

երկայ ժամանակս ու-
սում առած մար-
դուն բոլորովին
դժուար չէ նա-
մակ գրել, գիր-
քը կամ ուրիշի
գրածը կարգալ:
Մեզ փոքր հա-
սակից սովորեցնում են գրել և կարգալ.
բայց շատ քիչ է պատահում, որ մեզա-
նից մէկը հարցնէ, թէ արդեօք մարդիկ
քնչալէս են հնարել այդպիսի լաւ բան,
ինչպիսին որ է գրելն ու կարգալը:

Սկզբում մեզանից շատերն են
դժուարութեամբ սովորում, բայց այն-

քան էլ շատ դժուար չէ, որ կարելի լինի ասել թէ Հարկաւոր են ուրիշ միջոցներ, որ մարդ կարողանայ տառերը ջոկել: Բայց գլխաւորն այն է՝ մենք այնպէս գրել ենք սովորում, որ կարող են հասկանալ բոլոր Հայերը. եթէ մենք մի գրած թերթ կամ մի որ և է տպած գիրք ձեռքերս առնենք, առանց դժուարութեան կրկարդանք, ինչ որ այնտեղ գրուած է: Թէ և 'ի Հարկէ լինում են այնպիսի վատ գրած ու խաղճած նամակներ, որոնց կարդալը դժուար է. բայց դորա մեղքը գրողինն է. ինչո՞ւ նա լաւ գրել չէ սովորել, որ կարելի լինի նորա նամակը կարդալ հեշտութեամբ:

Արդեօք ո՞վ Հնարեց տառերը խօսքեր գրելու համար: Այդ հարցին պատասխանելն անհնարին է: Մարդիկ շատ վաղուց է որ գրում են, այնպէս որ Հիմայ անկարելի է ասել, թէ ո՞վ առաջինը Հնարեց գրել և սովորեցրեց ուրիշներին էլ:

Երբ դուք լսում էք զանազան պատմութիւններ Հնդիկների, եգիպտացիների և շատ առաջ ապրող յոյների մասին, դուք սկսում էք մտածել շատ անցած, զնացած ժամանակների մասին. չէ՞: Բայց դեռ այն ժամանակն էլ մարդիկ կարող էին գրել. Հիմայ 'ի Հարկ է ուսում առած մարդիկ աւելի շատ կան քան թէ առաջ:

Այն ժամանակուայ Հին գրքերում ասուած է, որ մարդիկ գրել սովորել են աստուածներից, մարգարէներից և այլ տեսակ մարդկանցից. բայց դորանով էլ չի կարելի հաստատն իմանալ: Այն ժամանակուայ մարդիկ շատ բան չէին հասկանում, ինչ որ Հիմայ ամեն մէկին յայտնի է. և մի և նոյն ժամանակ ուզում էին բացատրել, թէ այս կամ այն բանն ի՞նչիցն է առաջ եկել. ճրտեղից է առնուել: Մի քիչ որ գործն աւելի ծանր էր երեւում, նոքա վճռում էին այսպէս թէ «մարդուն խելքը չի կտրի այդ դժուար

խնդիրը լուծելու» և ասում էին՝ ինչպէս նա կարող է. դորա համար պէտք է մարդուց աւելի լաւ, աւելի խելօք և աւելի ընդունակ լինել:

Երկնքում ամպը գոռում է, ասում էին՝ այդ աստուած է, որ իրան ոսկի կառքի մէջ նստած գնում է և դորանից այդպիսի գոռգոռոց է լսվում: Քամին փչում է, դարձեալ աստուած է, բայց դա արդէն առաջուանը չէ, որ գոռգոռացնում էր ամպերն, այլ ուրիշ է: Եւ այդպէս, այն ժամանակ մարդիկ աստուածներ շատ ունէին. նոցա ասելով ամեն աստուած իրան գործն ու իրան համար առանձին տեղ ունէր այրելու: Գրել կարդալն էլ իմաստուն գործ է, ուրեմն այդ էլ աստուածներն են հնարել, ասում էին նոքա:

Ուրեմն հարկաւոր չէ փնտռել, թէ ո՞վ է գիրն այնպէս կազմել, որ ամենքն էլ հասկանան: Բայց կար ժամանակ, որ մարդիկ հիմիկուայ պէս չէին կարող գրել:

Գուցէ կար մինչև անգամ այնպիսի ժամանակ, որ մարդիկ հարկաւորութիւն չունէին գրելու: Այն ժամանակները մարդիկ ապրում էին փոքրիկ խմբերով, պարապում էին իրանց գործով և չէին ճանաչում ու տեսնում ուրիշ մարդկանց, որոնք իրանցից շատ հեռու տեղերումն էին ապրում: Գրելու պէտք չկար. ոչ ոքի նմակ չէին գրում. թէ որ մէկ բան հարկաւոր լինէր վճռել, նոքա հաւաքվում էին միասին, խօսում, դատում էին և ամեն մէկը լաւ գիտէր, թէ ինչ պէտք էր անել և ինչպէս վարուել: Բայց այդպէս երկար տեւել չէր կարող: Մարդիկ ուզեցան գրել, որ լիշէն, թէ երբ ինչ պատահեց, ո՞վ ծնաւ, ո՞վ մեռաւ. կամ նշանակեն մի լալտնի դէպք, որ իրանց երեխաներն ու թոռները լիշէն այդ անցած օրերը: Մարդուս լիշողութիւնը միշտ տեղը չի մնար, իսկ գիրը կը մնայ. և ահա մարդիկ սկսեցին նկարել այն, ինչ որ պէտք էր գրել: Ասենք թէ մի մարդ

ուղենար գրել, որ ձիով անցնելիս Հան-
գիպեց մի օձի. նա նկարում էր մի ձիա-
ւորի, իսկ նորա կողքին օձ: Դի Հարկ է,
ամեն բան չէր կարելի այդ կերպ յայտ-
նել: Զորօրինակ դուք ինչպես կընկարէք,
թէ ձեր պապն ագնիւ ու բարի էր և
կամ ձեր ընտանիքն Աստուած գիտէ թէ
որ ժամանակուանից ապրում է այս կամ
այն տեղում: Բայց այդ տեսակ մտքերի
Համար էլ մարդիկ գտան Հնար: Դիցուք
պէտք է ասէին թէ գործին վերջ չկայ.
նոքա նկարում էին մէկ կլօր շրջանակ.
և ուղիղ որ կլօր շրջանակը ոչ սկիզբ և
ոչ էլ վերջ ունի: Ասենք թէ ուզում էին
իմաստուն մարդ գրել. նկարում էին օձ,
որովհետեւ օձը Համարվում էր իմաստուն
կենդանի: Դի Հարկ է, ամեն մէկ խօսքի
Համար չէր կարելի գտնել այնպիսի ա-
ռարկայ, որը չիցեցնէր այդ խօսքը և եթէ
գտնուէր էլ ամեն մարդ չէր կարող Հաս-
կանալ: Տգէտ մարդն այդ գիտութիւնից
գուրկ էր. նա չէր կարող ջոկել, թէ ինչ

է գրուած այս կամ այն տապանաքարի,
կամ արձանի վերայ և նա ստիպուած
Հարցնում էր սւսում առած մարդուն, որ
նա իրան բացատրէ:

Հիմայ շատ Հեշտ է գրածը ջոկել ձե-
զանից ամէն մէկը գիտէ, որ այս ինչ
տառն այսպէս պէտք է արտասանել, միւս
տառն ուրիշ տեսակ. դուք գիտէք թէ երկու
տառ իմիասին ինչ կլինի և Հասկանում
էք նոյնպէս, որ տառերն իրար մօտ գրե-
լով, կրկազմուի բառ և ապա խօսք. եթէ
ուշադրութեամբ կարդաք, չէք սխալուի:
Զեզ Հարկաւոր չէ գլուխ ջարդել, որ
Հասկանաք, թէ ինչ է նշանակում այս
«0». դուք չէք Հարցնի՝ արդեօք՝ սա Հա-
սարակ շրջանակ է թէ՞ նշանակում է մի
բան, որը վերջ չունի. կամ չէք ասի, թէ
սորան նկատելով մարդն ուղեցել է Հաս-
կացնել՝ որ մի բան գլորվում է և ալն.
մէկ խօսքով, առանց երկար մտածելու
և չարչարուելու, դուք ասում էք՝ սա
«0» տառն է: Նոյնը կ'ասէ և միւսն, երկ-

րորդն, երրորդը և ամէն մէկն, ով որ
գրել կարդալ է սովորում:

Բայց քանի որ բոլոր ազգերը գեռ-
ջգիտէին տառերով գրել, նոքա մտածում
էին զանազան միջոցներով յայտնել իրանց
տեսածը, լսածն ու փորձածը. նոքա նկա-
րում էին այն առարկաները, որոնց մասին
որ խօսվում էր: Ուր որ գնան ճանապար-
հորդներն, ամէն տեղ գտնում են զա-
նազան առարկաներ Հին արձանագրու-
թիւններով: Երբեմն հնագէտները հողը
փորում և գտնում են այնպիսի բաներ,
որոնք շատ վաղուցուանից պահուած են
եղել գետնի տակ: Այդ տեսակ հնութիւն-
ների մեծ մասը հաւաքում և պահպա-
նում են թանգարաններում:

Առաջուայ մարդիկ գրում էին ամէն
բան, ինչ որ տարօրինակ էր. Հին թա-
գաւորների տապանաքարերի վերայ գրը-
ուած կան նոցա գործերն ու կեանքը:
Բացի դորանից գտնուել են այնպիսի փայ-
տէ և մետաղէ տախտակներ, որոնց վե-

րայ գրուած են մէկ որ և է թագաւորի
կամ իշխանի հիմնած օրէնքները և պա-
տահում են ուրիշ էլ աւելի նշանաւոր
բաներ: Այդ արձանագրութիւններով լի
տախտակները համարեա բոլորովին չեն
փչացել, չնայելով որ Աստուած գիտէ,
թէ որչափ Հին ժամանակներից են մնա-
ցած: Գտնուել են կոտրտուած ամաննե-
րի կտորտանքներ, որոնց վերայ գրուած
են եղել խոհարարի հաշիւները, ծախած
առարկաների ցուցակը և այլն: Արդէն
շատ ուշ, երբ տառեր գտնուեցին, սկսե-
ցին գրել ծառի մեծ ու լայն տերւերի
վերայ և էլի կեղևի քաթանի և ամէն
բանի վերայ ինչ որ պէտք էր գալիս այդ
նպատակի համար:

Այդ միջոցում դուրս եկան փղոսկրէ
թերթեր. նոցա վերայ գրում էին սև
թանաքով, կամ թէ նոցա երեսին մեղ-
րամոմ քսելով, տառերը փորում էին մեղ-
րամոմի վերայ: Այդ տեսակ թերթերի վե-
րայ այնպիսի բաներ չէին գրում, որոնք

երկար պէտք է պահուէին. այլ ձեռաց յիշելու խօսքեր էին նշանակում և մի քանի ժամանակից լեռոյ մեղրամոմը հալեցնելով, ջնջում էին գրածն ու նորից տառեր էին խազմզում նորա հարթ երեսի վերայ:

Ի հարկ է, քարերը, մետաղէ թերթերն ու այդ տեսակ առարկաները միշտ այնքան էլ յարմար չէին գրելու համար: Բայց քարերը շատ պէտք էին գալիս արձաններ շինելու համար. իսկ մետաղէ թերթերի վերայ օրէնքներ էին գրում և դնում էին մի որ և է հրապարակի վերայ, որ ամենքն էլ կարդան ու իմանան: Բայց շատ անյարմար էր, որ դոցա վերայ գրուածները չէր կարելի նամակի նման ուղարկել ուրիշ տեղեր կամ հետը ման ածել ամեն տեղ: Ուրեմն պէտք էր այնպիսի մի բան գտնել, որն աւելի թեթեւ և փափուկ լինէր, որ կարելի լինէր ծախել և հարկաւոր եղած ժամանակ գրուպանում դնել:

Եգիպտոսում արևի խիստ տաք ճառագայթների տակ ոչ շատ խորը և համարեա թէ կանգնած ջրերի մէջ բուսնում էին պապիրուսի ամբողջ անտառներ: Դա եղեգնի նման մի բոյս էր, որ ունէր մէկ ու կէս սաժէն բարձրութիւն, երկար, ուղիղ ճիւղեր և ծուռն արմատ: Նորա կատարին բուսնում էր լայն ու թիակի նման տերև և նորա արմատից քիչ բարձր ամեն կողմ տարածվում էին բարակ արմատներ: Հին ժամանակ եգիպտացիք պապիրուսից շատ օգուտ էին ստանում. նորա ճիւղերից պարաններ էին հիւսում, կտոր էին գործում հագուստի ու առագաստների համար, զամբիւղներ էին շինում. իսկ նորա արմատից զանազանակերպ խորոված ու տապակած կերակուրներ էին պատրաստում: Այդ բոյսի ճիւղերի կեղևի տակ մի քանի կարգ բարակ ու քնքոյշ կաշի կար և ահա այդ կաշուից մտածեցին թղթի թերթեր շինել:

Թուղթ պատրաստելու համար գործ էին դնում ճիւղերի այն մասը, որ բուսնում էր ջրի մէջ, որովհետեւ դա տեւի սպիտակ էր լինում: Այդ տեսակ ճիւղերից կեղեք հանում էին, իսկ յետոյ մէկը միւսի ետեւից պոկում էին բարակ շերտեր: Բոյսն այդ շերտերից ունենում էր 10—12 կարգ և մէջ տեղի շերտերն աւելի քնքոյշ ու սպիտակ էին լինում: Եւ քանի որ դոքա թարմ ու խոնաւ էին, ձրգձրգում, դնում էին կաղապարի տակ. իսկ յետոյ այդ շերտերից մի քանիսը կըպցնում էին կողք կողքի և ստանում էին թերթ, իսկ միւսներն էլ կպցնում էին ծալը ծալրի, որ ժապաւէնի նման երկար թերթեր էին դուրս գալիս: Բայց որովհետեւ ծառից ստացուած այդ տեսակ թուղթը կարող էր չորանալ, ուրեմն պէտք էր այդ թղթին դիմացկուն դարձնել և ահա հնարը գտան. սկսեցին շերտերն իւրար կպցնել, հիւսել խաչաձև, հարթեցնել փղոսկրով կամ իւզով, որ թերթը

չփչանայ խոնաւութիւնից ու չորանայ և այդ կերպ կարողանում էին պահպանել այն միջատներից, որոնք սիրում էին այդ շերտերն սւտել, ոչնչացնել:

Պապիրուսից ստացուած այդ թուղթը զուր չէր կորչում: Անպէտք, գրուած թերթերից կօշիկներ էին կարում, իսկ իւրար կպցրած մի քանի թերթերից կարտօնի տեսակ մի բան էին շինում և գործ էին դնում կօշիկի տակի հաստ կաշու տեղ:

Շատ տեղերում պապիրուսից թուղթ էին շինում, բայց միշտ միատեսակ ու լաւ չէր դուրս գալիս: Ամենալաւ թուղթը գործ էին դնում թագաւորների և սուրբ գրքերի համար, իսկ հասարակն ուրիշ գործերի համար: Շինում էին և այնպիսի վատ թուղթ, որի վերայ ոչինչ չէր կարելի գրել. այդ տեսակը գործ էին դնում խանութներում ապրանք փաթաթելու համար:

Դեռ Մովսէս մարգարէի ժամանա-

կից պապիրուսի վերայ գրուած ձեռագրերը են մնացել, որոնք համարեա թէ չեն փչացել մինչև հիմայ:

Եգիպտոսում թանգ գնով առնում էին պապիրուսի արմատը և տանում էին զանազան երկրներում տնկում էին, բայց նա լաւ ու բարձր չէր բուսնում: Ստիպուած, պատրաստի թուղթը գնում էին եգիպտացիներէ: Պատահում էր, որ Եգիպտոսից եկած նաւերը թղթի բեռներով կործանվում էին փոթորկից. պատահում էր նոյնպէս, որ պապիրուսի անպտղութիւն էր լինում. այն ժամանակ ոչ մի տեղից թուղթ գտնել չէր կարելի և շատ էլ թանգանում էր: Մէկ անգամ այն աստիճանի հասաւ, որ Հռոմում թուղթ չլինելու պատճառով սաստիկ դժուարութիւններ էին քաշում. հազարաւոր ժողովուրդ թղթավաճառների խանութները շրջապատում էին և ամեն մէկն ուզում էր թղթի պաշար ունենալ, քանի որ դեռ ծախվում էր: Ստիպուած

եղան առանձին միջնորդներ նշանակել, որ նոքա քաղաքում գտնուած բոլոր թուղթը հաւասար բաժանեն ամենքին:

Քանի որ պապիրուսի թուղթը շատ քիչ էր, սկսեցին նորից առաջուալ պէս գրել փայտէ տախտակների, փլոսկրի և կաշու վերայ: Երբ գրել գիտողները շատացան և թուղթը բաւական չէր անում, շատերը սկսեցին մտածել, թէ արդեօք ուրիշ մի այնպիսի առարկայ չէ՞ կարելի ճարել, որը պէտք գայ գրելու համար: Եւ այդ ժամանակից աշխատեցին լաւ կաշի պատրաստել. դորա մասին շատ հոգս էր տանում մէկ պերզամցի թագաւոր. այդ պատճառով էլ գրելու համար պատրաստուած կաշին կոչուեց պերզամենտ (մագաղաթ):

Մագաղաթի համար գործ էին դնում հորթի, ոչխարի և ուրիշ կենդանիների կաշի, որը բոլորովին իստակում էին բըրդից, մսից և ճարպից. յետոյ թրջում էին նորան աղաջրի ու թթուաջրի մէջ, չո-

րացնում էին ձգձգելով շրջանակի վերայ. հարթեցնում և հաւասարեցնում էին, որ կնճիռներ չմնան: Եւ այդ կերպ մի երկու անգամ անելուց յետոյ, կաշին կտրւում, դնում էին ծանր բանի տակ և այդպէս ծախում էին: Մագաղաթն տւելի լաւ լինելու համար, երբեմն սպիտակացնում էին: Մագաղաթը պապիրուսից շատ աւելի սիրուն և գիմացիուն է: Շուտով մագաղաթը վեր դասեցին պապիրուսից. պապիրուսն արդէն շատ վաղուց է որ էլ գործ չեն դնում, իսկ մագաղաթի վերայ մինչև օրս էլ գրում են նշանաւոր գրուածիւններ:

Հիմայ երբ մէկ մարդ ծախում է իւր տունը, գետինը, կամ մի ուրիշ բան, գրում է առանձին թղթի վերայ և խնդրում է մէկին վկայ լինել և վկան էլ ստորագրում է այդ թղթի տակ: Իսկ առաջ այդ տեսակ գործերը գրում էին կեղևի վերայ: Կեղևի թերթերից ամբողջ զրքեր էին կազմում. իսկ մագաղաթն,

ինչպէս դուք իմացաք հագուադիւտ էր: Ուրեմն հին ժամանակ այդ տեսակ նիւթերի վերայ էին գրում:

Առաջ շատ քիչ մարդ գիտէր կարդալ և գրել: Յայտնի մարդիկ մինչև անգամ շատ թագաւորներ բոլորովին անգրագետ էին: Գրագիրներ, մանաւանդ լաւերը, շատ քիչ կային: Այն հարուստները, որոնք շատ էին սիրում գրքեր ունենալ, գրել էին սովորեցնում իրանց գերիներին և առանձին վերականգուններ էին նշանակում, որոնց մօտ այդ գերիները պէտք է արտագրէին զանազան գրքեր: Ժամանակին շատ ու շատ աւելացան գրքեր ցանկացող մարդիկ, բայց գրագիրներ շատ դժուար էր գտնել: Այդ պատճառով մի քանիսն ուզեցին դորանից օգուտ քաղել, և գրել սովորեցնելով իրանց գերիների երեխաներին, ծախում էին նոցա շատ թանգ գնով, թէև առաջ էլ լաւ մարդիկ կային, որոնք յարգում էին լաւ գրել գիտցող գերիներին և նոցա ազատ

էին թողնում ու գառնում էին նոցա լաւ բարեկամ ու ընկեր:

Գրագիրն երբ պատրաստվում էր գրելու, թերթի կողքերը բաց էր թողնում և մնացածը տողում էր. դորա համար նա քանոն ունէր և մէկ սրածայր փայտի կտոր, որը թաթախում էր թանաքի մէջ և սկսում էր տողել: Առաջ թանաքն այնպէս չէր շինվում, ինչպէս որ հիմայ. փոխանակ զխտորի նոքա վերցնում էին մուրը, տրորում էին ջրով և սոսինձ էին խառնում հետը, որ թանաքը թանձր լինի: Բացի սև թանաքից, շինում էին և գունաւոր՝ կարմիր, կապոյտ, կանաչ, դեղին, ոսկեգոյն և արծաթագոյն:

Գրագիրը գրելիս մեզ նման չէր նըստում սեղանի առաջ, այլ թուղթը դնում էր ծնկանը կամ ձախ թևին և այդ կերպ, ծալապատիկ, մէջքը կռացրած գրում էր: Գրիչները շատ հազուադիւս էին և առաջ բոլորովին չէին գործածում. գրելու համար կային վրձիններ կամ

բարակ, սրածայր փայտի կտորներ: Իսկ եթէ թղթի տեղ գրում էին բարակ, արձձէ թերթի վերայ, այն ժամանակ վրձինների փոխանակ գործ էին ածում մի առանձին ոսկրէ կամ երկաթէ գրիչ, որի մէկ ծայրը սուր էր, իսկ միւսը թիակի նման տափակ, որով կարելի էր թերթը հարթել: Մի քանի տեղերում առաջին տողը գրում էին ձախ կողմից դէպի աջ, երկրորդ տողն աջից ձախ, երրորդը կրկին ձախից աջ և այլն: Այնպիսի տեղեր էլ կային, որ գրում էին վերից վար, կամ բոլոր տողերն աջից ձախ: Յետոյ արդէն շատ ուշ սկսեցին գրել այնպէս, ինչպէս որ մենք հիմայ գրում ենք:

Ի՞նչ հարկէ աննշան նամակները, տոմսակները, կամ հաշիւները գրում էին հասարակ կերպով. բայց աւելի լուրջ բաները, գործրինակ Աստուածաշունչը և պատմական գրքերը միշտ գրում ունաշխում էին շատ մեծ ուշադրութեամբ և զգուշութեամբ: Այդ տեսակ գրքերի տո-

ղի սկզբի տառերը գունաւոր էին լինում. մեծ մասամբ կարմիր գոյնով և նաշխում էին այնպէս որ այդ տառերը պատկերացնում էին զանազան անասուններ, ծառեր, թռչուններ և այլն: Թագաւորների Համար նշանակուած գրքերը շատ անգամ ամբողջովին գրվում էին ծիրանեգոյն և ոսկեգոյն տառերով: Այդ տեսակ նաշխերի Համար կային առանձին վարպետներ. Հասարակ գրագիրներն յանձն չէին առնում. նոքա գրքերն արտադրում էին սկզբնական տառերի Համար տեղ թողնելով և վերջացնելուց լետոյ տալիս էին նախարարներին: Թէև քիչ բայց գտնվում էին մարգիկ, որ թէ արտադրում և թէ նաշխում էին: Հին գրքերի լուսանցքներում լինում էին և զանազան պատկերներ:

Փրանսիական մատենադարաններից մէկում մինչև օրս պահպանվում է մէկ գեղեցիկ Աւետարան, որը շատ նշանաւոր է իւր նաշխերով ու զարդարանքնե-

րով: Աւանդութիւն կայ թէ այն մարգը, որ գրել և նաշխել է այդ Աւետարանը, իւր ամբողջ կեանքը դրանով է պարապել:

Այն ժամանակուայ գրած թղթերում այնպիսի սխալներ էին պատահում, որ դժուարացնում և շփոթեցնում էին ոչ միայն ծոյլ և անհոգ գրագիրներին, այլ և այնպիսիներին, որոնք ուզում էին աւելի ուղիղ և ճիշդ գրել: Շատ անգամ գրուած էին լինում չվերջացրած կամ կրճատած խօսքեր և մի և նոյն ժամանակ նոյն խօսքը մէկ տեղում այսպէս, միւս տեղում մի ուրիշ կերպ: Կրճատած խօսքեր Հիմայէլ պատահում են գրքերում, բայց աւելի քիչ և Համարեա բոլորը կրճատում են մի և նոյն խօսքերը և բացի այդ շատ անգամ գրքի սկզբում կամ վերջում լինում է ծանօթութիւն թէ ինչպէս պետք է կարդալ այդ կրճատած խօսքերը: Բայց առաջ այդ չէին անում և այդ պատճառով շատերը սխալվում էին: Զորօրինակ

պատահել է այս նախադասութիւնը. «Սպանուած են 10 զօ.» մէկ զբազիր արտագրել է «10 զօրական» իսկ մէկ ուրիշը «10 զօրագունը»: Կէտերն էլ ինչպէս պատահէր դնում էին և երբեմն մէկ սխալ գրուած ստորակէտի պատճառով կարգացողը սխալվում էր: Զորօրինակ, փոխանակ «նա, ասաց Արիստոտէլը, հրէայ էր» զբազիրը գրել է այսպէս: «նա ասաց, Արիստոտէլը հրէայ էր»: Եւ շատերը համոզուեցին, որ Արիստոտէլը հրէայ էր, թէև նա իսկապէս յոյն էր:

Որովհետև այն ժամանակուայ զբազիրները շատ վատ էին և առանց ուշադրութիւն դարձնելու սխալ սխալի ետևից էին գրում, շատերը սկսեցին գանգատուել և հէնց այդ ժամանակ քահանաները գտան մի առանձին միջոց. նոքա վճռեցին, որ ս. զբքերը, սաղմոսներն ու լուրջ գրուածքները պէտք է գրեն առանձին մարդիկ, վանքերի մէջ և այն պայմանով, որ նոցա գրածներն ուղղեն

հասկացող մարդիկ: Եւ միայն այդ տեսակ ուղղած զբքերը թոյլ էին տալիս ծախելու: Անսխալ արտագրուած զբքերն ուրիշներին տալ կարգաւու համար այն ժամանակ նշանակում էր այնպիսի լաւ ու բարի գործ անել, որ գիրքը տուողի շատ պակասութիւնները ներում էին:

Վանքերում զբքերի արտագրելը կատարվում էր մեծ հոնդեսով: Այն սենեակում, որտեղ աշխատում էին զբազիրները ձայն, ծպտուն չէր լսվում. բոլորովին թոյլ չէին տալիս խօսելու. մէկը թելադրում էր, իսկ մնացածները գրում էին:

Աւելի ուշ բացի վանքերի զբազիրներից դուրս եկան և թագաւորական զբազիրներ, որոնք նոյնպէս չէին կարող իրանց արտագրած զբքերը ծախել, մինչև որ ուղղել չտային:

Արտագրում էին առանձին առանձին մէկ թերթը միւսի ետևից, ամէն մէկը մէկ, երկու կամ երեք սիւնակներով,

յետոյ թերթերն իրար այնպէս էին կըպցնում, որ դուրս էր գալիս երկար շերտ: Այդ շերտի ծայրերին կպցնում էին հարթ ու կլորիկ գլանակներ և նոցանից մէկի վերայ կպցնում էին ամբողջ ձեռագիրը*): Այե տեսակ ոլորած գրքին շապիկ էին հագցնում, որի վերայ գրում էին գրքի և հեղինակի անունը: Շապիկի տակից երևցող գլանակի դրսի կողմը զարդարուած էր լինում փղոսկրով, թանգագին քարերով և ոսկով: Ի հարկէ, այդպիսի զարդարանքներ ամեն գրքի վերայ չէր լինում: Այդ տեսակ ոլորած ծրարները կոչվում էին հատորներ, որոնք լինում էին թէ շատ հաստ և թէ շատ բարակ:

*) Իսկ այդ ձևով էին ուղարկում նամակները. պապիրուսի կլորած թերթը փաթաթում էին ժապաւէնով, որի երկու ծայրին մեղրամոմ էին կպցնում և ապա ժապաւէնի վերայ հասցէն էին գրում: Իսկ մեղրամոմի վերայ կնիք էին խփում:

Մէկ հատորում չէր կարող շատ բան տեղաւորուել և այդ պատճառով շարադրութիւնների մեծ մասը բաղկացած էր լինում շատ հատորներից: Յետոյ արդէն սկսեցին մեծ գրքեր կազմել: Գրագիրն արտագրելը վերջացնելուց յետոյ թերթը թերթին էր կպցնում. փայտից կամ պղնձից ամուր կազմ էր շինում, որը զարդարում էր և յետոյ կամ կապկպում էր բարակ կաշիներով և կամ պատրաստի գիրքն առանձին արկղիկի մէջ էր դնում:

Այդ գրքերը միատեսակ չէին լինում: Պատմութիւնը գրում էին մեծ թերթերի վերայ, իսկ հեքեաթներն ու բանաստեղծութիւնները փոքրիկ: Մեծ գրքերը համարվում էին լուրջ. և շատ անգամ գիրք ծախողները յանգիմանում էին հեղինակներին, որ նոցա գրքերը շատ փոքր են և չեն ծախվում: Այդ շատ վատ էր շարադրողի համար, որովհետեւ փոքրիկ գրքերը գնում էին միայն ապրանք փաթաթելու համար:

Առաջ գրքերը շատ խնամքով էին
պահուում. թերթերին քսում էին մի ա-
ռանձին տեսակ իւղ, օղի կամ ուրիշ մի
որ և է հեղուկ, որ մկներն ու զանա-
զան միջատները գրքերը չփչացնեն: Բա-
ցի այդ վախենում էին և գիրք գողա-
ցողներն և գրքերը գողերից պաշտպա-
նելու համար կապում էին նոցա շրջ-
թափով և ամրացնում էին սեղաններին:
Իսկ մի քանիսն էլ հիմիկուան աշակերտ-
ների նման գրքերի վերայ գրում էին՝
«Ով որ այս գիրքը գողանայ, թող նա
այս կամ այն փորձանքին հանդիպի»:

Քանի որ գրագիրներ քիչ կային, գրե-
քեր էլ քիչ էին: Այն ժամանակ ամեն
գրագիր իրաւունք ունէր իւր աշխատու-
թիւնը ծախելու, եթէ առանց պատուէր
ստանալու էր արտագրում: Բայց յետոյ
գրքերն աւելի շատացան և նոցա հա-
մար առանձին գրավաճառանոցներ բա-
ցուեցին, որտեղ բացի գրքերից կարելի
էր առնել և ամեն բան, ինչ որ պէտք

էր գրելու համար՝ թուղթ, թանաք և
այլն: Այդ տեսակ գրավաճառանոցների
գոների վերայ շատ յայտարարութիւններ
էին գրում, իսկ ներսը պահարաններում
գարսուած էին լինում շատ գրքեր և
ծրարներ: Գրավաճառանոցներում կարելի
էր հանգիպել շատ հեղինակների և գիտ-
նականների, որոնք մտնում էին այդտեղ
իրանց ընկերներին տեսնելու, վիճելու,
խօսելու նոր դուրս եկած գրքի մասին
և կամ նորութիւններ լսելու:

Պէտք է ասած, որ գրքերը թանգ
էին, այդ պատճառով էլ առնող քիչ կար:
Հասարակութեան մեծ մասը գիրքը տուն
էր տանում կարգալու կամ արտագրե-
լու համար: Գրավաճառանոցի տէրն ի-
րաւունք չուներ ոչ ոքի մերժելու. դո-
քա իսկապէս ոչ թէ գրավաճառանոցներ,
այլ գրատուններ էին:

Յետոյ հարուստ մարդիկ սկսեցին
գրատուն սարքել իրանց տներում. նո-
ցանից շատերը գիրք բոլորովին չէին կալ-

գում, բայց գրատուն կազմում էին հետևելով ուրիշներին: Նոքա ուղղակի պարծենալու համար էին անում, որ ասեն թե շատ փող ենք ծախսում գրքերի համար: Նոցա համար մի և նոյն էր, ինչ գիրք էլ որ լինէր. գնում էին ամեն տեսակ գիրք ինչ որ ձեռքերն ընկնէր, շքեղ կազմել էին տալիս և դնում էին պահարաններում: Այն սենեակը, որտեղ որ գրքի պահարաններն էին, զարդարում էին շատ սիրուն ու շքեղ:

Ի հարկէ, գիրք հաւաքողները բոլորն էլ այդպէս չէին. կային և հասկացող մարդիկ, որ գիտէին թե ո՞ր գիրքն է լաւ և ո՞րը վատ: Նոքա փող չէին խնայում. առնում էին պէտքական գրքեր և կազմում էին լաւ գրատուներ: Նոքա ոչ թե սենեակները գեղեցկացնելու կամ ընկերների մօտ պարծենալու համար էին այդ անում, այլ ուրիշ մարդկանց էլ օգուտ տալու համար: Ով որ ուղենար բան սովորել, կարող էր գալ այդպիսի-

ների մօտ և կարգալու համար գիրք վերցնել:

Ափսոս որ մարդիկ այն ժամանակ իրար հետ հաշտ չէին ապրում. շատ անգամ թշնամին գալիս և այրում էր ամբողջ քաղաքներ. այդպէսով փչանում էին հարուստ մատենադարաններ: Պատահում էր, որ մի և նոյն տէրութեան մարդիկ էլ իրար թշնամի էին լինում: Ձանաղան հաւատի տէր մարդիկ միմեանց թշնամի էին համարում և կարծելով թե այդ թշնամութեան պատճառը գրքերն են, նոքա այրում, փչացնում էին, որ ոչ ոք չկարգայ: Այդ պատճառով էլ հին ժամանակուայ գրքեր քիչ կան և մեծ մասամբ գտնվում են թանգարաններում: Ելի մէկ ուրիշ պատճառ կայ, որ հին գրքեր քիչ են մնացել. կար ժամանակ, որ մագաղաթ շատ դժուար էր գտնվում և գրագիրները նոր գիրք արտագրելու համար լուանում էին հին գրքերի վերայ գրուածները և նորից գրում էին

լուացած մագաղաթի վերայ: Բայց լաւ
որ շատերը չէին կարող բոլորովին ջըն-
ջել և այն մարդիկ, որոնք ուզում էին
իմանալ, թէ արդեօք քնչ էր գրուած
հին գրքերում, երկու անգամ գրուած
գրքերը կարողանում էին ջսկել ու կար-
դալ:

Շատ ուշ արդէն գտան թուղթը,
որ մենք հիմալ գործ ենք դնում և ան-
միջապէս թղթից յետոյ էլ գտան տը-
պագրելու միջոցը:

2013

11319

«Ազգային գրադարան»

NL0084353

Նոյն թարգմանչինն է

1. Յովհան Գուտտէնբերգ . . . —	15
2. Դօքտօր Ջէններ . . . —	20
3. Մանկական թատրոն . . . 1 —	
4. Իբսէնի, Նօրա . . . —	30
5. Լիւր Արքայ . . . —	5
6. Գալլ . . . —	3

ԳԻՆՆ Է 5 ԿՈՊ.